

A TÁJFOGALOM JELENTŐSÉGÉRŐL

ESSZÉ

TÓTH ALBERT

Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Mezőtúr

Gróf Teleki Pál rektori tanév-megnyitó beszédét a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, 1937-ben, „A tájfogalom jelentőségéről” címmel tartotta meg. Előadását a Budapesti Szemle 1937. évi novemberi száma közölte.

Ez a nagyformátumú, iskolát teremtő földrajztudós a következő szavakkal indokolta előadásának témaválasztását. „Az egyetemi életnek ilyen kimagasló ünnepén egy geográfus, úgy gondoltam, leghelyesebben arról beszélhet, azt nyújthatja közönségének, karitásainak, az ifjúságnak és az egyetem barátainak, amivel a földrajz bölcséleti világképünk és józan életrendünk kialakulásához hozzájárulhat.”

A tájfogalom jelentőségéről beszélni jelenleg is időszerű feladat. Mind gyakrabban tapasztaljuk a tájszemlélet, a tájban való gondolkodás hiányát. Sokszor még a legelembb tájismeret hiányosságait is tetten érhetjük.

Újabbban a táj-fogalom erősen devalválódik. Alig használjuk, helyette egyszerűen csak helyet, térséget, területet – jobb esetben vidéket, divatos szóhasználatlaltal pedig régiót mondunk. Ezekben a jellegtelen kifejezésekben éppen a nem kellő ismeret, s az ebből következő gyökértelenség, a kötődés nagyfokú hiánya érhető tetten. Eltűnőben vannak szép, a táji lényegét tükröző földrajzi (település, határ, dűlő, stb.) neveink is. Helyette egyszerűen csak kódszámokat használunk: K 4-es dűlő, R 7-es tábla, stb. Pedig mennyire kifejező a Nyíregyháza szomszédságában fekvő Rozsrétszőlő település neve, mint ahogyan a határnevek közül a Hattyas-fenék, Csíkos-ér, Mirhó-lapos, Kúpnád-sziget, Kenderáztató-derék, Kiritó-hát, Igarió-lapanyag s talán a legszebb nevek egyike a Pázsitrét-róna. A róna szavunk egyébként vízrajzi fogalom volt eredetileg: olyan vize nyós, zsombékos terület, amely a csordák, gulyák, ménesek áthajtását tette lehetővé egyik szigetről a másikra. (A rónát a mezővel egyetemben Veres Péter a tíz legszebb szavunk közé sorolta.)

Jelenlegi írásomban nem az egyes tájdefiníciók kritikájára törekedtem. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy a tájfogalom védelme értelmében a figyelmet a vele kapcsolatos legfontosabb összefüggésekre, értelmezésekre, lényegi kérdésekre irányítsam.

A legújabb közleményekben, szakmai anyagokban is – az előzőekben említett tájfogalom devalválódás ellenére – mind gyakrabban fordulnak elő a tájjal kapcsolatos értelmezési nehézségek, zavarok. A problémát inkább abban látom, hogy nem pusztán a fogalom feledésbe merüléséről van szó csupán, hanem a tájjal kapcsolatos fogalmak pontos használatával, azok lényegi – tartalmi összefüggéseivel.

Divatba jött a tájjal kapcsolatos fogalmak használata, anélkül, hogy ez a gondolkodásban, a szemléletben, s még inkább a gyakorlatban is egyértelműen visszatükröződjön. Említhetném a vidékfejlesztés, a területfejlesztés, területrendezés megannyi esetét.

Ennek során a felerősödő regionalizmus következtében, az érdekütközések végkimeneteleként, a szerves táji összetartozás figyelmen kívül hagyásával részleges, olykor a pillanatnyi politikai érdekek is megfelelő eltorzult programok születtek.

Különösen gondot jelent a tájjal kapcsolatos, jobbára újonnan keletkezett, vagy újra értelmezett fogalmak egyre bővülő köre. Az egyik legújabb szakmai dokumentum (Környezet- és Természetvédelmi Lexikon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002) 28 szócikkben foglalkozik a tájfogalommal.

Ezek egy része már régóta használt, kiforrott, viszonylag egyértelműen értelmezhető fogalom: pl.: tájegység, tájféldrajz, tájfásítás, tájtörténet, tájseb, stb. A gondot leginkább azok a fogalmat jelentik, amely jobbára a legutóbbi időben terjedtek el, jelentek meg, mind a szakirodalomban, mind pedig a köznyelvi szóhasználatban, pl.: tájérzékenység, tájtipológia, tájrehabilitáció, tájrekonstrukció, tájökológia, tájhasználati konfliktus, táji szintű biodiverzitás, stb.

A táj az egyik legnehezebben értelmezhető fogalom. Inkább érezzük, mintsem értjük lényegét. Ha az ember és a táj kapcsolatát próbáljuk boncolgatni, rögtön rájövünk, hogy mennyi, szinte zavarba ejtően sok megközelítése van e témának.

Abban viszont a legtöbb táj kutató egyetért, hogy a táj nem más, mint a természet és a társadalom különös kölcsönhatásának ellentmondásos egysége. Egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magas rendű vizuális-esztétikai kvalitások hordozója. Éppen ezért az ember és a természet kölcsönhatásainak tárgyasult – az ember alakította – anyagi világban manifesztálódott története.

Abban is adott az egyetértés, hogy a természet által kialakított és a társadalmi igényeknek megfelelően átalakított földfelszín, a talaj, a víz, a növényzet, az állatvilág, az ember és az ember által létrehozott mesterséges tájlemek és létesítmények együttes megjelenése, amely a szüntelenül egymásra hatás következtében állandóan fejlődik és változik. Másként fogalmazva: a táj a társadalmi igényeknek megfelelően a bioszférából nooszférává (antroposzféra, technoszféra) átalakított, emberiesített természet, emberi környezet.

A táj önálló, sajátos természeti, földrajzi, ökológiai és kultúrkörnyezeti egység, amely a szomszédos, más karakterű (tájjellegű) területektől megkülönböztethetően elkülönül (CHOLNOKI 1910, TELEKI 1937, MENDÖL 1947, MÖCSÉNYI 1968, HORTOBÁGYI 1975, GHYMESSY 1978, TÓTH 2000, GYÓRI-NAGY 2001).

Minden tájat csak múltjának beható elemzésével érthetünk meg. A fentebb idézett értelmezések – mondhatni tájdefiníciók – egy igen lényeges vonatkozásra mégsem világítanak reá kellőképpen: az ember szerepére. Márpedig a táj az ember által létezik, a táj antropozociocentrikus fogalom (MÖCSÉNYI 1968). RÉTHY (1998) szerint: „a tájba nőtt bele az ember, majd a társadalom. Már akkor is voltak tájak Földünkön, amikor még nem létezett rajta ember”. Ez csak abban az esetben igaz, ha a tájat természeti tájként értelmezzük, amely a történelmi őskorban, mint földrajzi környezet megegyezett a természeti környezettel. A történelmi fejlődés során azonban az ember mind jobban beavatkozott a földrajzi környezetbe, s ennek következtében azt egyre inkább emberi (társadalmi) környezetté alakítja. Ma már a természeti táj annyira átalakult, hogy a Föld jelentős részein csak maradványai találhatók.

A természet ember általi, történetileg is végig követhető humanizálása vezetett el a tájak létrejöttéhez. Az ember a Föld adott felszínének gazdag, igen bonyolult, szövevényes, térben és időben változatos valóságát elemeire bontva vizsgálja ugyan, de nem ele-

meiben szemléli azt, hanem annak helyileg változó, jellegzetes egyéni megjelenési formáiban, képeiben, a tájakban.

A tájban vannak, benne érvényesülnek olyan elemek, jelenségek, erők, amelyeket ismerünk, amelyeket jobbra meg is értünk, de vannak olyanok is, amelyeket csak sejtünk, sőt olyanok is – és nyilvánvalóan nem kevés –, amelyekről még sejtelmünk sincs. Pedig a táj hozzánk nagyon közelálló valami, otthonunk, életszínterünk (TELEKI 1937).

A tájfogalom értelmezésének egyik lehetősége a kultúrákörtudományi megközelítésben rejlik. Az európai műveltségek történeti változatait kutatva el kell térnünk a civilizációs sablonoktól, s a kultúrát mint tájviszonyt szemlélve figyelmünket a műveltség táji alapjaira kell irányítanunk. Azonban a táji alapokat sem csak az ember és a táj viszonyának elméleti síkján kell vizsgálnunk, hanem ökológiai rendszerként, amelyben az emberi kultúrákörtudomány is csak egy fajközösség, amelyik azonos természeti-társadalmi környezetben él. Ezért tájviszonyának valamennyi változata térben és időben lényegi egyezést mutat. Természet- és társadalomkörnyezeti viszonyát ugyanazon kommunikációs jelrendszerek változatával fejezi ki. Így a kultúrákörtudomány „szerves emberi csoport”, ezért ökológiai is jelentősége van. (Az ember kettős lény.) A zömmel közös származás, a reális szaporodóképesség biztosítja az illető embercsoport időbeni folytonosságát. Ezáltal van múltja, jelene és jövője valamennyi emberi közösségnek.

Mindezek mellett, a biológiai-genetikai jegyek hosszú távú tartamossága fenntart egy ugyanilyen szigorú folytonosságú kultúrát is. Ez a kultúra helyezi el az emberi közösséget a tájba, a tájhaza más lakóinak együttélési rendszerében. A kultúra mint tájviszony hosszú távú, stabil kapcsolat az éltető tájjal (GYÖRI-NAGY 2001).

A tájfogalomnak ezzel a sajátos értelmezésével – akár mondhatnánk kultúrákörtudományi megközelítésével már Gróf Teleki Pálnál is találkozunk. Ez a nagyformátumú, iskolát teremtő geográfusa letűnt századunknak a tájstudományt tartotta munkássága központi kérdésének. A már említett rektori tanévnyitó beszédben a tájfogalom jelentőségéről is beszélt. Többek között a következőt mondta: „A táj nemcsak kép. A táj típusos teremtő élet is, amely hegyet, növényzetet, embert, testet, lelket, gondolatot, érzést, munkát formál, – újat teremt és világot gazdagít“.

Teleki Pál tájértelmezésében különös hangsúlyt kap maga az emberi lényeg. Az „embert, testet, lelket, gondolatot, érzést“ formáló tájban az ember és a körülötte élő világ legmélyebb, legsajátosabb kapcsolata fogalmazódik meg. Ez a viszony szövi a különböző természeti, társadalmi és szellemi részelemeket a tájban valami egészen különös szerves egységgé! Ennek révén válhat a tájjelem élő, azt megszakítatlanul forduló igényeinek megfelelően átalakító ember értékeket teremtő és gazdagító szereplővé. Ezért is tekinthető a táj antropológiai fogalomnak.

A száraz, bármennyire is tényszerű – de az emberi lényeg nélkülözhető tájdefiníció sohasem lehet teljes. „Mi tudjuk, hogy a táj ennél jóval több. Számunkra tele van szeretettel és lélekkel. És mindenütt ott lebeg a hely szelleme, amely mindegyikünk számára mást és mást jelent. Legtöbbször nem is tudjuk megmagyarázni; talán nem is kell, csak szeretettel kell élni benne, – ebben a soha meg nem ismétlődő életünkben” (RÉTHY 1998).

A táj és az ember kölcsönviszonya a történelem során igen ellentmondásosan alakult. Adott időben és adott helyen ennek a kemény ütközésekben is megnyilvánuló kapcsolatnak a végső kimenetelét végül is az döntötte el, hogy az ember miként viszonyult a táj jellegét alapvetően meghatározó természeti elemekhez.

Kár szépíteni: az emberiség úgy jött létre, hogy nem sokkal születése után már szembefordult szülőanyjával, a természettel. Igaz, ősi eleink, mint a későbbi „természeti népek” – akár a gyér, kisszámú településeik, akár kezdetleges eszközeik vagy termelési módjuk folytán – előbb még csak könnyen gyógyuló sebeket ütöttek a bioszféra testén. Az igazi változás jóval későbbre, a történelmi időkre vagy még inkább az újkor ipari forradalmának időszakára tehető. Ámbár már egyes ókori civilizációk természetbe történő beavatkozásainak is volt máig ható, a tájat gyökeresen átalakító következménye. Ennek tudható be, hogy az öntözés másodlagos szikesítő hatására az egykori virágzó agrárkultúr-vidékek, pl. Mezopotámia egyes tájai terméketlenné degradálódtak. A Földközi-tenger hajós népei erdőt pusztító tájbeavatkozásai során vakító fehér kopárrá tették a Dalmát partvidéket.

Alföldünk sokat vitatott tájproblémája, az egyre rapszodikusabban jelentkező árvi-zek gyakori megismétlődése, és a hegyi tájakon bekövetkezett nagymérvű erdőirtás kapcsolata sem újkeletű jelenség. Mivel ezt szakemberi körben is többen tagadják, ezért is tanulságos lehet Gróf Széchenyi István 1846-ban íródott, ezzel összefüggésbe hozható vélekedése.

„Sokan a Tiszavölgy mindinkább elaljasodását legfőképp az erdők általános elpusztításának tulajdonítják, mellyhez képest a meztelen hegyekről leszakadozó föld és porond mind erősebben betöltené a lapályban folyó és alig hömpölygő vizek medreit. És ebben alkalmasint igazuk van. Tegyen tehát e tekintetben is minél előbbi rendet a törvényhozás.” (SZÉCHENYI 1846).

A tájproblémák világméretű jelentkezése során napjainkban pedig elérkeztünk oda, hogy az egész emberiség első számú gondja, megoldandó jövőbeni feladata: a bioszféra válsága, az ökológiai krízis. E világválság tüneteivel naponta találkozunk. Ha tetszik, ha nem, mindig abba a felismerésbe botlunk, hogy a természeti gyökereitől elszakadt, saját táját nem ismerő ember szükségképpen esik egyik gondolati csapdából a másikba. Az emberiség a természet elleni harcban született, és ez a „militans szellem” egész gondolkodásmódját átjárja (JUHÁSZ-NAGY 1993).

Ezért hangzott még akár tegnap is oly ismerősen Micsurin hírhedt – Liszenkó által is sokat hangoztatott – jelmondata: „Nem várhatunk könyöradományt a természettől: amit akarunk, el kell ragadnunk tőle”. Csakhogy ettől az elragadástól már nem esik messze a tájakat végzetesen tönkretévő, kifosztó rablógazdálkodás gyakorlata. Naponta igazolódni látszik Jékely Zoltán költői tétele: „az ember ősi szerződését a Természettel megszegte”.

A további teendő alapvetően csak egy lehet: újra-, és végiggondolni a természet és az ember viszonyát. Csak így lehet valóság-hű tájismeretre is szert tenni. Valljuk be: e feladat nehézségein mindnyájan, s méltán rettenhetünk meg. A naponta látott-hallott katasztrófákkal, rémségekkel amúgy is annyira telített mai ember – félő – inkább elfordul ezektől a neki túl sokszor megfoghatatlan bonyodalmaktól, és ezek ilyen-olyan tisztázását legszívesebben „hivatásos gondolkodók” csapatára bízva. Csakhogy e tisztázás jellege pontosan olyan, hogy mindenki közreműködésére számít, kinek-kinek a saját szerepvagy hatáskörében (JUHÁSZ-NAGY 1993).

A természet- és tájálakítás végző kimenetelét alapvetően mindig az érdekek harca döntötte el. Az „egymás ellen álló érdekek” küzdelméből vagy egy szerencsés – egyben szükségszerű – kompromisszum született, vagy pedig a táj roncsolódása, jellegének megváltozása, avagy éppen végzetes tönkretétele következett be. Ez történhetett a helyi

és a nagyobb tájegységi, a pillanatnyi és távlati, az ökológiai és gazdasági érdekek ütközése szintjén egyaránt.

Az előbbieken más jelzett probléma abból is adódott, hogy „a neoklasszikus közgazdászok a természeti erőforrásokat gyakorlatilag teljesen kihagyták a modelljükből, s egyedül a munkára és a befektetett tőkére összpontosítottak“ – ahogyan írja 1997-ben Repetto.

Amennyiben viszonyukat az adott tájjal, a létező természettel tisztességesen, morálisan is rendezni akarjuk, célszerű figyelembe venni a nagy világfórumok, köztük az Európa Tanács 1130/1990. sz. ajánlását is. E szerint: „az ökológia és a gazdaság közötti kapcsolatot új alapokra kell helyezni, alárendelve az utóbbit az előbbinek, és számításba venni azt a tényt, hogy a természeti élőhelyek és a környezet termelési tényezők, amelyeknek ára van, és amelyeket sürgősen figyelembe kell venni a piacgazdaságban.”

Különösen veszélyes, ha egy táj sorsát kiélezett hatalmi harc, avagy a közvetlen politikai beavatkozás dönti el. A trianoni döntés végzetes következménye is éppen abban rejlik, hogy Európa legegységesebb nagytáját darabjaira szaggatta. Megbontotta azt a tökéletes rendet, amely a Kárpát-medencét földrészünk legegységesebb nagytájjává tette. Megszüntette a hegykoszorú és az alföldi tájak szerves kapcsolódását. Kettéosztotta annak egyedülálló, egységes vízrendszerét, széthasította városvonalait, szétzúzta közlekedési hálózatát, nem is beszélve az ennek nyomán keletkezett demográfiai és etnikai kérdésekről.

A Kárpát-medence egyedülálló táji sajátosságát, karakterét BULLA és MENDÖL (1947) így fogalmazza meg: „Az Európa szívében helyet foglaló Kárpát-medence földrajzi egységessége ennek a területnek minden más európai tájtól különböző, sajátos képe nem a földrajztudomány műhelyében mesterségesen kikristályosított elmélet és elképzelés, hanem a természet erőinek nagyszerű harcából megszületett, mindenki által érzékelhető, szemmel látható tény. A nagy medence egysége, földrajzi összhangja a tények kényszerítő erejével jelenik meg a terület legkülönbözőbb fajta (szerkezettani, geológiai, morfológiai, növényzeti, gazdasági) térképes ábrázolásán. Igazi iskolapéldája a tájegységnek. Benne a különböző tájalkotó és tájformáló tényezők: a föld szerkezete, domborzata, éghajlata, vízhálózata, növénytakarója és mindezek felül, de mindezekkel együtt az ember kultúrát teremtő, műtáját alakító tevékenysége olyan egységbe olvadtak és forrtak össze, amelyhez hasonló Földünkön egy sincs.”

A politika helyileg is idézhet elő olyan helyzetet, amelynek következtében a tájban kialakult harmonikus rend felborul, s a táj jellegéhez igazodó gazdálkodást felváltó, a táj tönkretételét előidéző állapot következik be.

Ez a folyamat ment végbe az Alföldön a tanyavilág megszüntetésével. A tanya, ez a sajátos, történelmileg szervesen az alföldi tájadottságból keletkezett tájelem az 1950-es években bekövetkezett politikai változások hatására az Alföld egyes térségeiben viharos sebességgel felszámolódott.

Ennek az említett időszaknak volt minden képzeletet felülmúló „dicsőséges tette“ a hortobágyi szikes puszták, birkajárások, gyapottermő rónává varázsolása, tájidegen gyomfákkal való beerdősítése.

A táj adottságainak figyelmen kívül hagyása, annak értelmetlen hasznosítása napjainkban is tetten érhető. Az egész világon eltűnőben lévő, s így különösen kiemelt értéket jelentő vizes élőhelyek is (mocsár- és lápmaradványok, zsombékosok, turjánok), amelyek az Alföldön kisebb foltokban mozaikosan maradtak fenn, rendre áldozatául

esnek egy-egy mohó vállalkozásnak. Helyüket kereskedelmi- vagy ipari telephelyek foglalják el, vagy éppen a „gabona-program“ pillanatnyi érdeke miatt lecsapolták őket. Holott „az ember beavatkozásának a természet és a víz saját világán belül kell maradnia“ – figyelmeztetett a reformkor egyik legnagyobb vízmérnöke, az alföldi paraszti származású Beszédes József. Az ősgyepék feltörése, a folyó menti puhafás ligeterdők (nyárasfüzesek) letarolása, a kunhalmok megcsonkítása és széthordása is ennek a pusztító gyakorlatnak a részét képezik. Pedig ezek pótolhatatlan értékek. Egy tiszai-, körösi-, marosi hullámtérre hiába telepítünk nemesnyárust, abból soha sem lesz természetes erdővegetáció. A feltört ősgyep hasznavehetetlen ugarrá változik, a kunhalmok úttöltésként széthordott anyaga, kultúrrétege örökre elveszett. A Kárpát-medence, s benne az Alföld olyan értékek őrzőhelye, ami világ-összehasonlításban is a kitüntetett tájak közé sorolja. Éppen ezért kellene jobban őrködnünk, hogy ezek a kivételes értékek még generációk során, hosszú távon is fennmaradhassanak.

A táj védelme, értékeinek oltalmazása azonban nem történhet annak beható ismerete nélkül. Ha valaki nem ismeri a tájat, azt értéke szerint nem is becsülheti, hozzá érzelmileg nem kötődik, s ennek hiányában beavatkozásaival, tetteivel könnyen kárt okozhat, pusztíthat.

Egy táj alapos megismerése nem könnyű feladat. Kellő alázat és tapasztalat nélkül soha nem is sikerülhet. Széll Mihály pákász még ismerte a Nagy-Sárrét mocsárrengetegét: Egy határperben 1799-ben tanúként a következőket vallotta: „a Berettyónak valóságos folyását onnan állítja bizonyosnak, hogy midőn a többi vizeken fáradozván a Berettyóra is elértek, szemeivel látta, hogy az mozogván folydogált.“

Erről a hajdani, alföldi vizes tájról írta Jókai Mór, hogy „ez a mocsár-és lappvilág volt erős menedéke a magyarságnak tatár és török pusztítás ellen, s egyúttal ígérlet földje a szabad vallásgyakorlásnak. Ide se lovas hadakkal, se ágyukkal, se misszionáriusokkal nem lehetett behatolni.” Példák sokasága igazolja, hogy a tájat nem ismerő idegen könnyen rajtavesztett.

Ugyanakkor a tájat ismerő és a tájatalakítás lehetőségeit megtaláló ember számára az adott korban még képtelenségnek számító dolgok is hamar teljesülhettek. Jó példa erre a haza bölcsének, Deák Ferencnek a tévedése is. A kiemelkedő képességű, nagy formátumú államférfi még azt állította 1839. december 6-án egy parlamenti vitában: „Én azt hiszem, hogy Debrecen-Pest közötti vonalra nézve alig van valaki a karok és rendek között, aki velem együtt - tekintve hazánk ezen részének geográfiai helyzetét - álomnak ne tartaná, hogy valaha vasút létezhessen.” Ezzel szemben az ármentesítő munkának köszönhetően az 1846-ban meglévő 35 km-nyi vasútvonal hossza 1867-re már 2285 km lett. Közben 1858-ig megépült a Debrecen-Nyíregyháza közötti pályaszakasz, amely 1860-ig Miskolcon át elérte Kassát is.

Különösen az alföldi tájat nehéz igazából megismerni. Pedig ahogyan Széchenyi István mondta, itt „tömrdek a lappangó kincs“. A meglévő, de rejtőzködő érték. Az alföldi táj vélt egyhangúsága a bizarr nagyformák szegénysége, a csábító látványosság hiánya könnyen ahhoz az ítélethez vezethet, hogy a síksági tájak unalmasak, ridegek, értékszegények. Különösen igaz lehet ez a téves megállapítás a pusztára, amihez gyakran társul a kietlen, sivár, a mikroformák rendkívüli gazdagsága ellenére éktelen, kihalt s az ehhez hasonló jelzők sokasága. Petőfi Sándor: A golya című versében ennek az ellenkezőjét állítja:

„És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép!
 Vannak szépségei,
 De azokat, mint a szemérmes lyány arcát,
 Sűrű fátyol fedi;
 Jó ismerősei, barátai előtt
 Leteszi fátyolát,
 S rajta vesz merően a megbűvölt szem, mert
 Tündérekisasszonyt lát.”

Jelentősen befolyásolja a tájról szerzett ismereteinket, a róla alkotott nézeteinket, s mi több, a hozzá való viszonyunkat, hogy a tájat milyen kiterjedésből, dimenzióból szemléljük. Petőfi Sándornak még nem adatott meg, hogy bármilyen légi járművel madártávlatból szemlélhesse meg szeretett Alföldjét. Hogy ne csak gondolatban, hanem a valóságban is reá mosolyogjon a felhők közeléből a „Dunától a Tiszáig nyúló róna képe“. Radnóti pilótájának viszont:

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
 s nem tudja, hol lakott is Vörösmarty Mihály.”

Ellenben Petőfi Sándor tudja azt, amit a tájat bármilyen dimenzióból is néző, de nem látó, rajta luxus kocsival csak átsuhanó ember soha meg nem érthet. Ő még gyalog járt. „A gyorsszékérrel egy óranegyeddel elébb értem a Tisza hídjához, s ez alatt gyönyörködve néztem jobbra balra a tájat, mely a kiöntés által hasonlíthat Amerika őserdeihez regényességben” – írja 1847. május 14-én híres III. úti levelében. Majd így folytatja: „Gyönyörű tavaszi nap van. Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók. Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bíbicek nyargalásznak búbos fejeikkel, s a tó közepén nagyokat lép hosszú, piros lábaival a melancholikus gólya.”

Tájökológiailag és etológiailag is tökéletes leírás, hibátlan élőhely ismertetés. Mint ahogyan más helyütt:

„A csárdánál törpe nyárfaerdő
 Sárgul a királydinyés homokban....”

avagy:

„Ott tenyészik a bús árvalányhaj
 S kék virága a szamárlenyeérnek...”

költői sorok is biztos tájismeretről, ha úgy tetszik, tökéletes társulástani tudásról vallanak.

Az Alföldön még a legkisebb térszintkülönbség is a táj jellegének megváltozásához vezethet. Alig néhány centiméteres magasságkülönbség már történelmileg eldöntötte, hogy az ember mely árvízmentes hátat ülte meg, hozta létre rajta településeit; mely szintet vont be a szántóföldi művelésbe, avagy rétként, mocsárként vagy lápként mit hasznosított. Ezt a térszint-tagoltságot, sajátos alföldi „emeletességet“, s az ehhez kapcsolódó agroökológiai megalapozottságú tájhasznosítást veretes szavakkal jellemzi Györffy István a Nagykunsági Krónikában: „Ahol máma zöld akácok között apró tanyák fehér-

lenek, ott kövér fűvű legelőmezőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot, ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos fűvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnyom vagy szekérút eleveszett a haragos-zöld rétbé, ott a konda bányászott...”.

Az is lényeges másságot mutat, ha csupán néhány méternyire emelkedünk a táj fölé. Elég, ha csak egy kunhalom tetejéről vagy egy árvízvédelmi töltésről szemléljük a körülöttünk elterülő tájat. Nem is beszélve arról az élményről, amikor hason fekve táruel élnek egy kamillamező vagy padkás-szikes pusztaság.

A „szintkülönbségnek” más értelme is van. Amikor a kapáló vagy arató ember „földközlelől” volt kapcsolatban a tájjal, akkor neki még egy pacsirtafészék is magóvándó „tájelem” volt. (Nehogy rálépj egy fészékre is - szólt a felnőt ember intelme gyermekéhez.) A kombájn vagy a traktor légkondicionált fülkéjéből ez már teljesen más viszonylat. Onnan fentről már nincs sem fészék, sem kisnyúl, sem földillat, sem talajrepedés, sem szarkaláb. Egy száz- és ezer éveki létező viszony alakult át gyökeresen pár évtized alatt.

Hibát követnénk el, ha a táj értékei közül figyelmen kívül hagynánk a tájképi s a vele szoros kapcsolatban álló esztétikai kvalitásokat. A művészet – s kiváltképpen a festészet és az irodalom – képes leginkább megragadni a tájban rejlő esztétikumot. Éppen ezért az sem lehet véletlen, hogy az alföldi táj igazi értékeit elsőként festők, írók, költők ismerték fel. „Aki a táj lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz” – ajánlja Szabó Zoltán, a „Szerelmes földrajz” írója. Majd így folytatja: „az Alföld az egyetlen nagy magyar tájegység, melynek tudjuk a születésnapját: 1844. október 5. Ezen a napon jelent meg Petőfinek Az alföld című verse a Honderűben. Az Alföldet nem a gólya, hanem a költő hozta.”

Az alföldi táj rejtőzködő lényege és szépsége jelenik meg Markó, Kurucz, Szegvári, Baranyó, Chiovini, Tornyai s mások ecsetje nyomán is. A tájlíra ugyanezt szavakban teszi. Az agrárközgazdász Erdei Ferenc lírai esszéjében megindítóan ír a tiszai rétek, kubikok, holtágak romantikus világáról: „és külön a holtágak bűbája. Síma vizük szelíden tükrözi a partmenti fákat, s e tükörben mintegy megpihelve szépül meg a világ.” Sinka, a fekete bojtár a szeghalmi Mágor-pusztán számtalanszor megélte a példátlan szépségű alföldi hajnalok és alkonyok varázslatát. Versében erről így vall:

„Hajnalban, ahogy elfogyott a bor,
hangtalan örömmel kelt a falka,
A napnak vidult ... még láttam egy ideig,
aztán a lila köd eltakarta.”

Végezetül térjünk még vissza Gróf Teleki Pál gondolatához. Az „embert, testet, lelket, gondolatot, érzést, munkát” formáló táj magasrendű morális viszonyok és érzelmek hordozója, gerjesztője is.

Ha csak az ember tájformáló szerepét hangsúlyozzuk egyoldalúan, hibát vétünk. Legalább annyira fontos az a viszonzthatás is, ami az ember sorsát, jellemét alakítja. Nem véletlenül vallja Móricz a Túr-vidékéről: „Istvándi volt az én jellemformáló kohóm.”

Ugyanerről a Szatmár-beregi tájról a kortárs és barát Ady ezt írja egyik publicisztikai munkájában: „Bölcs világ ez, legmagyarabb világa a világnak. Itt az emberek nem ha-

zudnak akarattal, ha keserű a szájuk köpnek, ha viszket a tenyerük ütnek. Ez itt a magyar föld az első honfoglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan...! Ez a tájék Magyarország dagasztó tekenője.”

Kovács Imre sem így írta volna meg a Néma forradalmat, ha nem ismerte volna vele-jéig a Sárköz, az Ormánság, a Körös-vidék, a Tisza-mente, a Hortobágy egykori vízjárta tájait, embereinek konok, kemény küzdelmét az életben maradásért. Arany János versremekeiben is szüntelenül tetten érhető a szülővárosát övező szalontai kopár szik, és a toportyánt nevelő sárréti mocsarak gazdag élményanyaga.

Igazolható az a tétel is, hogy az „Értől az Oceanig” valóban vezet út. Ady Endre az Ér-lapályától, az „Ős dicsőségű Kraszna-árok”-tól jutott el a fényes Párizsig, a világhírű szobrásszá vált Finta Sándor, az egykori „kisbojtár” a Berettyó menti Ecseg-pusztáról Rodin műterméig, Rio de Janeiro-ig, New-York-ig.

A Korda-fivérek útja a türkevei tanyavilágból, Pusztatúrpásztóról - ahogyan ők mondják - „a pusztáról a földi paradicsomból” vezetett Londonig, Hollywoodig. A jellemüket megedző, helytállásra, küzdelemre megtanító végtelen látóhatárú vidék, a paraszti környezet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a világ filmgyártásának mértékadó, mondhatni megalapító nagyságaivá válhattak.

Valamennyiük esetében fontos szerepet játszott az a kontrasztos különbség, ami az elindító, jellemalakító táj és a sikerek városa között markánsan megnyilvánult. Valami olyasmire lettek képesek, amit Szabó Zoltán is életelveként vallott: „A dolgokat a valóságos értékük szerint tudom értékelni, vagyis fontosnak tartom a fa árnyékának formáját, a szelet, mely a bokrokat fésüli, a látóhatárt, mely azt veszi körül, aki magánosan sétál alkonyati órákban a búzaföldek között, a folyó vizének fecsegését a parti kövekkel, szóval mindazt, ami maradandó, ami örök, ami elhozza a szívnek a békét, az elmének a nyugalmat, a léleknek a szeretet, az embernek a hazáját.”

Írásomat Gróf Teleki Pál idézett gondolataival kezdtem; illő, hogy azzal is fejezzem be. Abban a szerencsében részesített a sors, hogy Vele ugyan nem találkozhattam, de gondolatait, szellemiségét tudós professzoraim közvetítették. Különösen hálás vagyok Kádár László professzor Úrnak, mint Teleki Pál egykori tanítványának és munkatársának, hogy a tájfogalom irányába terelte érdeklődésemet, s velem azt megszerettette.

Teleki Pál már 35 évvel az első nagy világkonferencia előtt (Stockholm, 1972) így beszélt idézett előadásában: „Világunk, a földfelszín, korlátolt, egyszeri, egyéni és a kapcsolatok sűrűsödésével emberileg is egyetlen nagy tájjá lesz. A XIX. század végétől kezdve s főleg ma, nem éljük már egyes nagy tájak világtörténelmét, hanem az egész Földét.

Ebben a nagy forrongásban mindent meg kell tennünk, hogy magunkat és különösen az ifjú nemzedéket segítsük a kiút felé.

Ezért helyeztem az előadásaimban mindig több súlyt a nevelésre, megértésre, mint a tárgyi tanításra, a vizsgákon több súlyt az általános képzettségre, az általános műveltségre és az elmélyülésre, mint a tárgyi tudásnak holt elemeire, élettelenül megtanulható adatokra. A földrajz nekem nem önmagáért való és nem is „hasznos tárgy” hanem eszköz magasabb szellemi és erkölcsi célok elérésére.”

Látnoki gondolatok és örökös pedagógiai intelmek!

Irodalom

- BULLA B., MENDÖL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda, Budapest. pp. 6-11.
- CHOLNOKI J. 1910: Az Alföld felszíne. Földrajzi Közlemények: 83.
- GHYMESSY L. 1984: A tájpotenciál (Táj, víz, ember, energia) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- GYÓRFFY I. 1984: Nagyunsági Krónika, IV. kiadás, Karcag.
- GYÓRI-NAGY S. 2001: Kultúrókológia, Gödöllő. pp. 50-51.
- HORTOBÁGYI T. 1980: Agrobotanika. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ-NAGY P. 1993: Természet és ember (Kis változatok egy nagy témára) Gondolat Kiadó, Budapest.
- LÁNG S. (szerk.) 2002: Környezet- és Természetvédelmi Lexikon II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÖCSÉNYI M. 1967: A táj és zöldterület fogalmi problémái a táprendezés nézőpontjából. Műszaki Egyetem, Budapest.
- PETŐFI S. 1987: Útirajzok, Helikon Kiadó 1987, Gyomaendrőd. p. 30.
- REPETTO R. 1992: A természeti kincsek gazdasági értékeiről. Tudomány 8: 62-67.
- RÉTHY Zs. 1998: Az ember és a táj. Crisicum: 11-17.
- SZABÓ Z. 1988: Szerelmes földrajz, II. kiadás, Szépirodalmi Kiadó.
- SZÉCHENYI I. 1846: Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg, Pesten.
- TELEKI P. 1937: A tájfogalom jelentőségéről (Rektori tanév-megnyitó beszéd a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen) Budapesti Szemle, 1937. évi nov. füzet: 6-10.
- TÓTH A. 2000: A mikrorelief és a tájhasznosítás kapcsolata a Nagy-Sárréten. Nyíregyháza.